

Любов ШЕПТИЦЬКА

СТЕПАН БАРАН – ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР ЗЕМЕЛЬНИХ СПРАВ ЗУНР

Проаналізовано діяльність Степана Барана в складі уряду ЗУНР, зокрема на посаді міністра земельних справ, з'ясовано його позицію щодо вирішення земельних справ у краї, а також охарактеризовано внесок міністра в прийняття Закону про земельну реформу.

Ключові слова: *Степан Баран, ЗУНР, земельна реформа, секретаріат земельних справ.*

Перемога українських національно-визвольних сил у Львові 1 листопада 1918 р. стала вагомою подією в історії західноукраїнських земель. Представники Української Національної Ради (УНРади) вважали, що це була одна з найщасливіших миттєвостей у їхньому житті. Але поруч із радістю перед керівництвом постало чимало завдань, які необхідно було вирішувати миттєво.

У першій декларації, прийнятій новою владою наголошувалося, що в державі буде панувати “наскрізь демократичний лад, опертий на загальнім, рівнім виборчим праві... Хлібороб і робітник будуть основними керманичами держави”¹. Зважаючи на те, що Галичина була аграрним краєм і в якому існувала проблема землі, маніфест відзначав: “Український парламент, що вибереться і збереться зараз, як тільки край успокоїться, переведе справедливу земельну реформу, силою котрої земля великих дібр перейде на власність малоземельних і безземельних”². Український політичний провід тоді не передбачав, що заколот польських бойовиків у Львові переросте у затяжну українсько-польську війну 1918–1919 рр. і вирішення земельної проблеми доведеться відкласти на невизначене майбутнє.

Для реалізації рішень і декларованих зобов'язань УНРада 9 листопада 1918 р. сформувала уряд новоствореної держави – Державний секретаріат на чолі з К. Левицьким. Серед чотирнадцяти державних секретарів – міністрів першого уряду Західно-Української Народної Республіки на ключову посаду державного секретаря земельних справ призначено С. Барана. Державний діяч чітко усвідомлював, яка висока відповідальність лягла на його плечі та яке вагоме значення має його відомство. В одній із своїх наукових праць з проблем землі він писав: “В історії кожного народу у корінні його існування є справа землеволодіння. Хто є паном землі, цей є паном країни”³.

С. Баран був достатньо обізнаним фахівцем у справі земельного питання. Аналізуючи земельні проблеми в Галичині в історичному плані, у своїй праці “Земельна справа в Галичині” він зазначав, що скасування панщини 1848 р. аж ніяк не вирішило всіх проблем галицького селянства, становище якого ускладнювало

перенаселення краю. Розглядаючи аграрну політику Відня, С. Баран бачив головну причину важкого стану українського селянства в тому, що уряд Австро-Угорщини віддав край на поталу польської адміністрації. “Аграрні справи, тобто земельний устрій і агрокультура, – слушно зауважував він, – належали до компетенції галицького сойму, в якому польські дідичі мали велику більшість. Вони й не журилися зовсім про переведення далекосяглої земельної реформи”⁴.

Тому не випадково голова уряду ЗУНР К. Левицький висунув на посаду державного секретаря земельних справ С. Барана. У провіді УНДП він вважався одним із найобізнаніших з проблем аграрних відносин у краї. Саме він, як секретар Народного Комітету, ще 1913 р. опрацював і опублікував брошуру найважливіший документ партії “Наша програма і організація”, серед низки загальних пунктів якої надзвичайно привабливою для широкого загалу селянства була програма розв’язання земельного питання. Головну суть її становив принцип примусового вивласнення крупних землеволодінь і наділення безземельних і малоземельних селян землею. “З огляду на те, що величезну більшість нашого народу (коло дев’ять десятих) творять хлібороби і то по найбільшій часті малоземельні, – писав С. Баран, – партія стремить до того, щоби ціла хліборобська земля дорогою примусового державного виступу перейшла на власність селян-хліборобів, що самі працюють на рилі”⁵.

Відстоюючи інтереси галицького селянства, автор від імені національно-демократичної партії не лише висловлював необхідність радикальної земельної реформи, але й накреслив її головні напрямки і завдання. “Наш селянський стан потребує і має право домагатися широкої помочи всіх публічних чинників (держави, краю, а далі – повіту, громади), – зауважував С. Баран, – а передовсім розумного аграрного (земельного) законодавства і аграрної політики, веденої в інтересі дрібної селянської власності”⁶. Отже, він пропонував здійснення наступних заходів: 1) примусового викупу державою великої земельної власності, яка повинна стати загальнонаціональною й бути розподіленою на вигідних умовах між безземельними і малоземельними селянами, причому ліси оголошувалися власністю краю; 2) при матеріальній підтримці держави реструктуризувати селянські борги; 3) за допомогою держави і краю впровадити меліорацію земель, організувати державну охорону лісів, реформувати закон про риболовлю на користь селянства; 4) розробити і впровадити систему державної допомоги сільськогосподарським спілкам і товариствам; 5) реформувати податкову систему у бік прогресивної; 6) закласти мережу рільничих та інших фахових шкіл для сільської молоді з українською мовою навчання⁷.

Водночас пропонувалося здійснити зміни, які б суттєво вплинули на поліпшення стану селянства, а саме – скоротити термін строкової військової служби, значно збільшити мережу народних шкіл з рідною мовою навчання, реально забезпечити декларовані законом права і свободи, зокрема віросповідання тощо. Керівництво УНДП не лише декларувало програмні завдання, але й докладало чималих зусиль для реалізації прийнятої з’їздом аграрної політики. Її посли в австрійському парламенті та галицькому сеймі вели невтомну боротьбу у захисті інтересів селянства з метою вирішити його пекучі проблеми, зокрема, зауважував С. Баран у праці “За рідну землю”, “Українські діячі старалися ще перед світо-

вою війною за концесію на український парцеляційний банк, щоб прийти нашим селянам з допомогою”. Ці заходи керівництва УНДП були надзвичайно актуальними і важливими, оскільки в результаті австрійського закону про парцеляцію, з 276 тис. га до 1914 р. у селянські господарства перейшло всього 38 тис., а решту захопили крупні землевласники⁸.

У концептуальних поглядах С. Барана на вирішення земельного питання безперечно проявлялися нові соціально-політичні орієнтації керівництва ЗУНР, яке усвідомлювало необхідність кардинальних змін у сільському господарстві. Досвід політичної діяльності та обізнаність Державного секретаря у земельних проблемах спонукали до негайного проведення реформ. Адже вирішення цього питання було одним із центральних завдань Української революції 1918 р. у Галичині, й що визначило потужну мотивацію селянства як головної рушійної сили Першолистопадового чину. На цю важливу обставину звертав увагу українського проводу відомий політичний діяч В. Будзиновський. Він відзначав, що вже на другий день після переможного повстання у Львові, галицькі вояки, у переважній кількості селяни, покидали захоплену столицю й масово роходилися по домівках “ділити панські гранта”, щоби не повернутися після війни “до порожньої і вилізаної миски”⁹.

Але неможливо не враховувати ту суттєву обставину, що з початком листопада 1918 р., тобто з перших днів існування, ЗУНР була втягнута у напружену кровопролитну війну з Польщею, яку підтримувала Антанта. Проголошуючи маніфестом від 5 листопада того року перспективи аграрних перетворень у державі, провід республіки мав на увазі, що необхідна аграрна реформа буде здійснена законодавчим органом, обраним народом на демократичній основі. Національна Рада вважала себе тимчасовою інституцією, що мала діяти до загальних виборів і скликання парламенту. Саме через ці обставини, вирішення земельної проблеми було відкладено на невизначений час, тобто після війни.

Майже весь листопад 1918 р. тривала напружена битва за Львів. З надією на перемогу уряд ЗУНР, у тому числі земельний секретаріат діяв у столиці, охопленій вуличними боями. Водночас йшла робота над законодавчими актами в площині аграрного комплексу. “В уряді, що звався Державним секретаріатом, – зазначав у спогадах С. Баран, – утворено для хліборобства і земельних реформ окремий Державний секретаріат (міністерство) земельних справ, і цей пост обняв я. Австрійський цивільний кодекс, закон про ґрунтові книги і інші австрійські закони та розпорядження з ділянки хліборобства і землеволодіння тимчасово залишалися в правній силі. Водночас уряд ЗУНР, незважаючи на війну, готував далекойдучу земельну реформу при збереженні засад приватної селянської власності”¹⁰.

Зусиллями С. Барана у областях (колишніх воєводствах), повітах і громадах були створені земельні комісії, на які покладалося виконання постанови уряду про відшкодування у власність держави половини врожаю від панських, дідицьких та інших крупних землеволодінь. Встановлено тісне співробітництво з Харчовим урядом Степана Федака та його структурами на місцях. З ініціативи відомства С. Барана Українською національною радою було прийнято закон, згідно з яким усі ліси переходили у власність держави. Отримавши повідомлення про те, що у ряді повітів, зокрема Теробовельщини розпочалася самовільна вирубка лісів, роз-

порядженням С. Барана були створені управи лісових комісій на місцях і організована державна охорона лісів¹¹.

На першому етапі існування ЗУНР її аграрна політика, як і державотворча діяльність Степана Барана та очолюваного ним Державного секретаріату земельних справ, безперечно були скеровані на покращення становища галицького селянства. Водночас вони твердо дотримувалися чинного законодавства, не допускали порушення прав усіх прошарків суспільства.

У розбудові української держави опрацювання і втілення у життя земельного закону було чи не найважливішою проблемою керівництва ЗУНР. Слід погодитися із львівським науковцем Олегом Павлишиним, який зауважує, що взагалі “під час революційних подій 1917–1921 рр. у Східній Європі найпопулярнішою серед селян ідеєю була ідея поділу землі”¹².

У ті перші дні листопада 1918 р. С. Баран, враховуючи досвід інших новостворених держав, окреслив концепцію земельної реформи, залучив до законотворчої діяльності відомих у краї фахівців, досвідчених політиків і правників із різних партій: І. Макуха, Р. Перфецького, С. Даниловича, С. Онишкевича, І. Поповича й інших, які згодом увійшли у комісію УНРади з підготовки проекту земельного закону.

Державний секретар насамперед глибоко проаналізував земельні закони і реформи, здійснені в роки революційних перетворень у Росії й Україні (зокрема, ленінський “Декрет про землю”). Як національний демократ С. Баран не сприймав більшовицький метод вирішення земельного питання, який призвів у Росії до анархічного захоплення, пограбування й нищення маєтків, а нерідко і вбивств їх господарів. Досить критично С. Баран оцінював і земельний закон Центральної Ради від 18 січня 1918 р., з певним відбитком демагогічної аграрної політики більшовиків. Він скасовував приватну власність на землю й ліси, які оголошувалися державними. Сільські громади та господарські спілки мали право отримати землю від створених владою земельних комітетів за встановленою нормою, обмеженою здатністю селянина-господаря обробити її без залучення найманої сили. Націоналізація крупних землеволодінь провадилася без викупу.

У процесі підготовки земельного закону ЗУНР С. Баран враховував не лише досвід Наддніпрянської України, з якою в перспективі передбачалося об’єднатися, але насамперед аграрні програми інших галицьких політичних партій, оскільки вони відбивали прагнення певної частини суспільства. Згадуючи ті дні, він писав, що в основу свого проекту поклав концептуальні засади програми національно-демократичної партії, а саме: вивласнення великих землеволодінь за викуп, утворення з них спеціального земельного фонду ЗУНР для передачі наділів малоземельним і безземельним селянам на вигідних для них умовах. Ліси проголошувалися власністю держави. У кінцевому результаті передбачалося “створити середні самовистачальні і життєздатні сільські господарства на засадах права власності на землю, при повній ліквідації великої земельної власності”¹³.

Навколо ключових пунктів проекту, що відбивали принципову позицію С. Барана як представника національних демократів, розвернулася гостра дискусія, яка продовжувалася до дня ухвали земельного закону 14 квітня 1919 р. Значні розбіжності виявилися у площині шляхів вивласнення великих землеволодінь, причому

дискусія навколо цього питання набирала політичного забарвлення. Зокрема, соціал-демократи на чолі з С. Вітиком відстоювали ідею конфіскації без викупу, їх аргументи підсилювалися тим, що йшла українсько-польська війна, а переважна більшість великих землеволодінь належала полякам¹⁴. Серед радикальної партії єдності у цьому питанні не було. Так, Л. Бачинський схилився на бік Державного секретаря: “Уся викуплена земля становить державний фонд земельний, – писав він у своєму проєкті, – призначений на наділення землею безземельних і малоземельних заводових рільників, а в першій мірі безземельних і малоземельних інвалідів з послідньої війни”¹⁵. С. Данилович пропонував залишати великим землевласникам 50–100 моргів (морг = 0,5 га), а вивласнену за викуп решту землі передавати громадам для колективного господарювання. Нею мала розпоряджатися громадська земельна рада¹⁶.

Частина опонентів С. Барана взагалі виступала проти ліквідації великої земельної власності. Основним аргументом їх була теза, яку висловив пізніше В. Кучабський, що лише великі земельні володіння у аграрній країні могли взяти на себе роль консолідуючого центру у процесі державного будівництва і забезпечити населення продуктами харчування¹⁷.

Але С. Баран твердо відстоював і захищав свою концепцію у земельному питанні, зокрема вивласнення землі шляхом викупу. Проєкт С. Барана, Т. Старуха та інших передбачав узаконити приватну власність на землю господарів, які її обробляли в межах 50 моргів, решта вивласнювалася за викуп. З утвореного фонду коштів малоземельні і безземельні селяни одержували від держави беззворотну позику для налагодження господарювання¹⁸.

У зв’язку з тим, що вже 1 грудня 1918 р. у Фастові між Радою державних секретарів ЗУНР і Директорією було укладено так званий “перед вступний” договір, а 3 січня 1919 р. Національна Рада прийняла ухвалу про об’єднання “в одну, єдину, суверенну Народну Республіку”, виникла проблема відповідності проєкта земельного закону ЗУНР із відповідним законом Наддніпрянської України. Зважаючи на концепцію політичної програми УНДП і більшості громадсько-політичних об’єднань Галичини, а також враховуючи ситуацію в державі і менталітет галицького селянства, С. Баран прагнув при об’єднанні дотримуватися власної стратегії в аграрній політиці. Його палко підтримував авторитетний галицький правник і автор проєктів земельного закону Лев Бачинський. На спеціальній нараді українських правників щодо земельного закону у січні 1919 р. він наголошував, що земельний закон Директорії не є обов’язковим для ЗУНР хоч би тому, що він був прийнятий до офіційної злуки українських держав і, таким чином, не враховував позицію галицької сторони. Л. Бачинський вніс низку слушних пропозицій про порядок вивласнення і наділення селян землею, вважав, що отриману від держави позику вони мають повернути впродовж 10–50 рр. Він відстояв право спадковості на землю, зважаючи на непевне становище ЗУНР, загрозу окупації краю поляками або більшовиками¹⁹. Після залишення С. Бараном посади міністра земельних справ і від’їзду з Галичини, саме проєкт Л. Бачинського було покладено в основу земельного закону ЗУНР прийнятого у квітні 1919 р.

Не чекаючи ухвали земельного закону, державний секретаріат земельних справ на чолі з С. Бараном здійснив низку заходів для того, щоб весною максимально використати посівні площі. Земельним комісіям повітів і громад надавалося пра-

во вивласнювати невикористані наділи на користь держави або малоземельних і безземельних селян, ці заходи були тимчасовими, на період війни. Остаточне рішення щодо цих земель відкладалося до прийняття земельного закону²⁰.

2–4 січня 1919 р. у Станиславові відбулася сесія Української Національної Ради, в якій діяч участі не брав. Вже на перших її засіданнях розпочалося обговорення питання про земельну реформу. Делегати пропонували прискорити підготовку земельного закону держави й прийняти його якнайскоріше, можливо ще до обрання і скликання сейму. Цього вимагала політична й економічна ситуація в ЗУНР. Гальмування земельної реформи, між іншим, непокоїло й союзну УНР. Невдовзі після сесії С. Петлюра надіслав урядові держави телеграму, в якій відзначав: “Маю цілком певні повідомлення про неспокій у військах та серед населення на ґрунті незадоволення політикою Державного секретаріату в соціальних питаннях і особливо у земельних. Це може кінчитись катастрофою і розвитком більшовизму... Прошу звернути на це увагу і вжити необхідних заходів, продиктованих державною мудрістю”²¹.

На жаль, важка ситуація в Галичині, пов’язана з українсько-польською війною, дозволила сесії лише створити земельну комісію при уряді, до якої ввійшли відомі правники й аграрії від різних партій: національно-демократичної – Т. Старух, С. Матковський, С. Онишкевич і Г. Тершаковець, від радикальної – С. Данилович, П. Шекерик-Доників, І. Макух, від соціал-демократичної – С. Вітик, А. Шмигельський. Вона й завершила підготовку земельного закону, який було прийнято 14 квітня 1919 року.

В основу закону лягли принципові положення, які розробили С. Баран, Л. Бачинський, С. Данилович та інші в грудні 1918 – січні 1919 рр. Але були внесені й суттєві зміни й доповнення. Зокрема вивласнювалися без викупу, тобто конфісковувалися землі австрійського уряду й його структур у Галичині, учасників збройної боротьби проти української влади, придбані з метою спекуляції та великі наділи придбані у роки світової війни 1914–1918 рр. Позбавлялися права на землю громадяни інших держав, а також дезертири з Галицької армії і кримінальні злочинці. Самовільне захоплення земельних наділів, руйнування і нищення маєтків каралося законом²².

Але здійснити ці заходи, впровадити новий земельний закон уряду ЗУНР на жаль не вдалося: у середині травня розпочався загальний наступ польських військ, а в середині липня Галицька армія змушена була відступити за Збруч.

¹ Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. – Т. 1–2. – [Б.М.]: Сучасність, 1983. – С. 15.

² Українське слово. – 1918. – 28 листопада.

³ Баран С. Народ без землі – риба без води. – Львів, 1934. – С. 13.

* Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 121.

⁴ Там само.

⁵ Баран С. Наша програма і організація – Львів, 1913. – С. 12.

⁶ Там само.

- ⁷ Там само. – С. 13.
- ⁸ Баран С. Народ без землі – риба без води. – Львів, 1934. – С. 10.
- ⁹ Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А., Лешкович Н.О. Становлення державності в Україні (1917–1922). – Коломия, 2000. – С. 4.
- ¹⁰ Баран С. Земельні справи в Галичині. – Мюнхен, 1948. – С. 13.
- ¹¹ Цегельський Л. Від легенди до правди – Нью-Йорк; Філадельфія, 1960. – С. 179.
- ¹² Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 роках // Україна модерна. – С. 170.
- ¹³ Баран С. Земельні справи в Галичині. – Мюнхен, 1948. – С. 14.
- ¹⁴ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 роках // Україна модерна. – С. 173.
- ¹⁵ Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУЛ). – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 22–23.
- ¹⁶ Павлишин О. Соціально-політичний портрет українського проводу Галичини та Буковини в революції 1918–1919 роках // Україна модерна. – 1999–2000. – Ч. 4–5. – С. 172.
- ¹⁷ Гелей С. Василь Кучабський: від національної ідеї до державності. Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку. – Львів: Коопосвіта, 1998. – С. 202.
- ¹⁸ Литвин М.Р., Науменко К.С. Історія ЗУНР. – Львів, 1995. – С. 120.
- ¹⁹ ЦДАУЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 96. – Арк. 24.
- ²⁰ Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 18–19.
- ²¹ Державний архів Львівської області (ДАЛО) – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 187. – Арк. 2–3.
- ²² Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Документи і матеріали. – Листопадова 1918 р. національно-демократична революція, проголошення ЗУНР. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 186.

Liubov Sheptyts'ka. STEPAN BARAN'S ACTIVITIES AS THE STATE SECRETARY OF LANDS

The article analyzes the activities of Stepan Baran as a member of the ZUNR government, with the focus on his role as the State Secretary of Lands. The author clarifies Baran's position on the solution of the land problems in the region and characterizes his role in the passing of the Land Reform Bill.

Key words: *Stepan Baran, the ZUNR, land reform, the State Secretariat of Lands.*